

L'èxit del model urbà català

FRANCESC ROCA

Universitat de Barcelona

A desgrat de l'esvoranc del barri del Carmel de gener de 2005, de la gran sequera de 2007-2008 i dels efectes de la nevada de març de 2010, el model urbà català (estès, segons David Ringrose, a tot l'arc mediterrani hispànic) ha estat un èxit. Un èxit, val a dir-ho, gens senzill d'explicar.

Els indicadors de l'èxit són molts. Un indicador gens menyspreable és el del «vot amb els peus». Barcelona, i moltes altres ciutats catalanes, atrauen —creixentment— gent molt diversa, procedent de punts del planeta cada cop més allunyats. Pierre Vilar ens va explicar, a l'inici dels anys 1960, que, des del darrer terç del segle XVIII, la immigració havia acudit al Pla de Barcelona, entre el Besòs i el Llobregat. Entre aquells anys seixanta i 2010, el procés ha continuat, s'ha diversificat i s'ha ampliat extraordinàriament.

MIGRACIONS

L'atractiu de Barcelona i de les altres ciutats catalanes ha estat, i és, múltiple: la feina pagada (de peó, manobre, mainadera, artesà, tècnic), l'alimentació i l'aigua potable (que cal pagar), les vacances i els petits i grans plaers de la vida (que també cal pagar), la formació personal. L'aventura. Els CAP i els hospitals. I el Barça i altres mites de l'imaginari col·lectiu: Montserrat, la Costa Brava, Sitges, el cava, Gaudí, Dalí, Montserrat Caballé, Carreras, Serrat, Mallorca.

Ara bé: l'atracció pels de fora d'una ciutat, o d'un país, per forta que sigui, no és suficient. Cal que s'hi pugui viure (de forma relativament estable, o per un cert temps) sense massa ensurts. El model urbà català, d'arrels antigues però configurat, en una primera etapa, entre 1854 i 1888, ha materialitzat aquesta atracció. Els elements que dibuixen aquest model són, alhora, molt coneguts i mal coneguts. Per exemple, els plans d'eixample, des de Cerdà (1859), han originat papers, exposicions, debats, films. Però, encara no n'hem calculat l'impacte

sobre el creixement econòmic català, car sembla ben cert que han reduït considerablement els costos de la congestió de les ciutats industrials.

Orígens. Tornem a l'atracció

Els occitans, als primers temps moderns. Al XIX, aragonesos, mallorquins, i valencians, i funcionaris castellans. Cal afegir-hi els *indians*, o americans que retornaven d'Amèrica, o de Filipines, per fer de rendistes o d'empresaris innovadors. Als anys 1915-1930, s'hi afegien murcians, andalusos orientals i manxecs.

L'atracció, però, és més complexa, car des del segon terç del XIX hi ha la vinguda de tècnics francesos, suïssos (com Hans Gamper), britànics (com el futur sogre de Joan Maragall), jueus de l'antic imperi Otomà (que són a l'origen d'empreses tan emblemàtiques com Danone, Pro-novias o Mango). A més, els holandesos del Prat, els alemanys de l'Ebre, els escocesos de Borgonyà, Cal Rus (a Cap Roig); A Barcelona: les escoles franceses de la Gran Via, l'escola alemanya del carrer Mojà, el liceu italià de Sarrià (i la doctora Maria Montessori, al carrer Ganduxer), l'École Suisse de Sant Gervasi; la Canadenca, des dels Pirineus fins al centre de la ciutat. I, des de 1888, o abans, viatgers, exiliats, turistes...

La Catalunya de 1936, amb tres milions d'habitants, rep, i alimenta, un milió de refugiats de la Guerra d'Espanya. La de 1940 amaga fugitius del nazisme, o soldats aliats de pas. Des de 1947-1949, fugitius de la gran fam del Sud ibèric i gallecs, asturians. Des de 1962, *pièds-noirs*. Des de 1967, marroquins, a la construcció d'autopistes. Des dels anys 1970-1980, llatinoamericans, senegalesos i gambians, pakistanesos, xinesos, japonesos, filipines (i filipins), europeus de l'Est, italians, francesos, alemanys. I adopcions internacionals.

Un parèntesi. Aquesta tercera gran onada immigratòria del segle XX —que continua al XXI— no va ser prevista pels demògrafs, ni pels economistes, sociòlegs, historiadors, etc. dels instituts de recerca catalans. L'endemà de 1992 semblava que «la crisi» havia fet acte de presència, com als anys setanta, i les previsions —de tot el món acadèmic, i dels suposats *experts*— eren pessimistes. Però, els noranta i els primers 2000 són els anys de la tercera onada immigratòria. Amb problemes, com a la primera i la segona, d'instal·lació, de mobilitat, de salut, etc. I, *a posteriori*, desqualificacions. Com si la construcció i adequació d'espais per viure, o per ser la segona regió turística d'Europa (després de l'Ile-de-France) fos fàcil, i *La indústria de forasteros* (1903) no s'hagués publicat fa més d'un segle.

L'emigrant

Paral·lelament, però, els catalans de soca-rel, o els nouvinguts de les diferents onades, també s'han vist atrets pels horitzons del món. És significatiu, per exemple, que un quasihimne nacional català sigui *L'emigrant* (1893). Amb lletra de mossèn Jacint Verdaguer, que treballava als serveis religiosos de la Companyia Transatlàntica, i música del mestre Amadeu Vives, cofundador de l'Orfeó Català i creador de bona part de la música popular de la ciutat de Madrid.

El català era —i segueix essent— un emigrant. Un tipus especial d'emigrant amb xarxa familiar a banda i banda de l'Atlàntic (com és el cas de l'emigrant italià, o suec). Però, el català també emigra sense xarxa, quan la crisi de la fil·loxa el fa marxar, com molts altres, des de Toló, i via Suez, a tallar canya de sucre al nord d' Austràlia.

El que no és tan freqüent és que un país sigui simultàniament receptor d'immigrants i, alhora, emissor d'emigrants. Això és el que succeeix en el cas català, des de mitjan segle XIX fins a la fi del XX. Catalunya i Mallorca —i no Grècia o Irlanda— són països que, al mateix temps, reben immigrants i generen emigració a terres llunyanes. Una emigració que té com a destí els Estats Units, els països del Carib i els Andes, el Con Sud d'Amèrica llatina, el Magrib, punts d'Europa, i algunes poblacions de l'Estat espanyol, començant pel nucli de Madrid.

Des de la fi del segle XX, els emigrants catalans, valencians o balears ja no són, únicament, gent d'ofici, amb vocació empresarial, sinó també tècnics, professionals qualificats, experts, *cervells*, funcionaris internacionals. O executius d'empres multinacionals (com Nestlé, Danone, Havas, o Acerinox).

LES CIUTATS OBRERES I L'ESTAT LLADRE

L'atractiu de les ciutats catalanes configura ciutats obreres? Sí, si definim *treballador* com ho definien els estatuts de la secció catalana de la Federació regional espanyola de l'AIT. Segons explicaria Pompeu Gener, filòsof, polític i escriptor en tres llengües, «el concepte *d'obrer* no era, a Catalunya, sinònim de *peó* o de *manufacturer*. Així, a la “Secció vària” (de l'AIT) eren admesos tots els que pertanyien a professions liberals, inclosos els professionals amb titulació científica. L'únic que no era considerat *obrer* sinó *burgès* era el que vivia de l'esforç o el treball d'altri».¹

Aquesta definició, però, era rebutjada pels espanyols amb mentalitat centralista. «El Centre —escriu Pompeu Gener— voldria que a Catalunya només hi hagués l'*honrat obrer*, l'home vulgar, adotzenat, útil, laboriós, utilitzable i hàbil, especialista, màquina de fer diner, per tal que l'Estat prengui el que és necessari per a enriquir *ministres*, i per a mantenir els *desclassats* de les dues Castelles, d'Andalusia i d'altres províncies».²

Les ciutats obreres catalanes, començant per la Barcelona obrera, no eren —no són— únicament obreres, ni són ciutats adotzenades. Són ciutats úniques: obertes, dinàmiques, resultat d'una difícil, però reeixida combinació política de creixement econòmic, integració de grups socials diversos, i aplicació d'innovacions tècniques. I també són les ciutats dels territoris —Catalunya, València i

¹ P. Gener: *Cosas de España*, Joan Llordachs, Barcelona, 1903, p. 321.

² *Ibid.*, p. 334.

Balears— que, dins l'Estat espanyol, tenen (i de forma creixent durant el segle XX i a la primera dècada del XXI) dèficits fiscals públics. Les dades del BBVA de 2008 i, a continuació, del Ministeri d'Economia del govern central, confirmen amb escreix el que intuïa Gener i van començar a calcular, abans de 1936, autors tan diversos políticament com Flos i Calcat, Guillem Graell, Joan Crexells, Jaume Alzina, Josep Llord, o Joan P. Fàbregas.

Ciutats i llotges

A l'Espanya de 1930, però, el que ha de sorprendre és l'existència de ciutats industrials com Barcelona, Badalona, Mataró, Sabadell, Terrassa, Vilanova i la Geltrú, Olot, Reus, Manacor, Maó, Alcoi, Elx, Elda. Res no ho feia preveure. El centre —interessat només a *prendre*— i la naturalesa —ni carbó, ni ferro, ni petroli, ni cotó, ni canya de sucre, ni tabac— no permetrien pensar en la progressiva construcció de noves ciutats industrials i obreres, just al costat de la relativament extensa xarxa de ciutats medievals-renaixentistes llançades al mar: primer, a la Mediterrània, després, a l'Atlàntic.

Aquestes ciutats industrials-obreres amb arrels en el gran comerç del set-cents són un fenomen únic a l'arc mediterrani nord-occidental. Romà Perpinyà Grau n'insinua una raó explicativa quan assenyala (1943) que les grans llotges medievals de mercaderies eren a la corona de Catalunya-Aragó (a Perpinyà-Barcelona-Palma de Mallorca-València, Patrimoni de la Humanitat-Saragossa). Als territoris d'aquesta corona, el comerç era una activitat important, diària. En altres indrets, per exemple a la corona de Castella-Lleó, no es construeixen llotges car les grans fires comercials són anuals.

Analistes europeus

Es va encarregar a alguns analistes forans d'estudiar aquest imprevist fenomen extraordinari: la formació de ciutats industrials al costat de la Mediterrània, localitzades lluny de la *blue banana* Londres-Milà. Alguns van intuir el caràcter geoestratègic del que se'n va dir *Katalanische Frage* en el context de les tensions originades per la crisi dels anys trenta i la fi de la primera globalització. La seva feina no fou fàcil, car la informació estadística subministrada per l'Estat espanyol era escassa i la Mancomunitat de Catalunya tot just començava el 1914; d'altra banda, els encàrrecs no eren desinteressats. Oscil·laven entre el quasinegacionisme del fenomen d'alguns i la franca simpatia d'altres. D'alguns d'aquests estudiosos han quedat papers memorables.³

³ Com, per exemple, Edouard Escarra: *Le développement industriel de la Catalogne*, Arthur Rousseau, París, 1908; Angel Marvaud: *L'Espagne au XXe siècle: étude politique et économique*, Armand Colin, París, 1913, i altres títols; Alfred Rühl: *Vom Wirtschaftsgeist in Spanien*, Leipzig, 1928; Pierre Vilar: «La vie industrielle dans la région de Barcelone», *Annales de Géographie*, XXXVIII (1929), i més articles; Georges Dwelshauvers: *La Catalogne et le problème catalan*, Félix Alcan, París, 1926; Julius Reichenheim: *Die Wirtschaftliche Bedeutung von Barcelona*, Verlag von E.S. Mittler & Sohn, Berlín, 1933; Gonçal de

De tots ells, han estat els treballs de Pierre Vilar els que han tingut més resò. Però, molts *vilarians* no Eulàlia Duran, la seva traductora, ni Ernest Lluch, deixeble seu a París han abandonat la sorpresa de Vilar pel fenomen català i s'han decantat per l'academicisme. El llibre de Marc Bernard, francès d'origen sollerinc, per exemple, que inclou alguns cartogrames importants i té una tesi suggestiva, no és gens conegut. La interessant tesi política d'Anton Sieberer ha estat oblidada, encara que la publicà B. Costa Amic a Mèxic el 1944. I l'austriac Sieberer parlava clar: «la quarta part dels ingressos fiscals de l'Estat espanyol surt de les butxaques dels catalans, el que representa molt més del que haurien de pagar per persona. En efecte, la població de Catalunya representa un xic menys d'una vuitena part de la població total d'Espanya. De les despeses que té l'Estat espanyol, la part destinada a Catalunya és molt més modesta: el govern central hi gasta menys de la desena part del seu pressupost total... El que equival a dir que Catalunya treballa per a millorar la sort d'altres províncies». Breument: immigrants i autòctons treballen pels *senyors* de la resta d'Espanya que són els responsables de la forçosa —i contínua— emigració (a Catalunya i València, o a Amèrica, Filipines i Austràlia), de bona part dels seus conciutadans.

HISTÒRIES DE SINDICATS

L'acurada anàlisi estadística de J.L. Oyón, el porta a fer una triple distinció espacial/sindical de la ciutat de Barcelona. Les tres barcelones obreres que defineix, però, i segons el mateix Oyón, estan plenes de salts, de forats, de fugues, de corrents que les travessen.

Estadísticament, la CNT és a la tercera Barcelona obrera, la d'alguns sectors de la onada immigratòria de 1915-1930, la primera de les tres grans onades del segle XX. Però, la CNT no serà un tot compacte. Per exemple, l'estiu de 1936, en el moment de l'afiliació sindical obligatòria dels arquitectes del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, l'opció del arquitectes manifestament de dretes fou, curiosament, la CNT. Aquest gran sindicat català, justament per les seves grans dimensions (i per la intensitat del debat politicoideològic dels seus nuclis dirigits) permetria «amagar» professionals obertament reaccionaris. (Les fitxes individuals d'afiliació, a l'AHUAD.)

De fet, l'estiu-tardor de 1936, en ple predomini cenetista, els agents de la propietat immobiliària van inventar un nou organisme, l'Administració Popular Urbana (APU), per a seguir cobrant els lloguers (que, ara, anirien de les but-

Reparaç: *La plana de Vic*, Barcino, Barcelona, 1928; Anton Sieberer: *Espagne contre l'Espagne*, J.H. Jeheber, Ginebra, 1937 (traducció d'una edició en alemany); Franz Pauser: *Spanien Tor zum Mittelmeer und die Katalanische Frage*, Teubner, Leipzig, 1938; Marc Bernard: *La conquête de la Méditerranée*, Gallimard, París, 1939.

xaques dels propietaris a una administració *independent*, inventada pels mateixos agents de la propietat). La reacció del govern Tarradellas fou suspendre el pagament de lloguers, a partir del 9 de gener de 1937. El pas següent, protagonitzat pel PSUC-UGT i el POUM, amb propostes semblants, fou la molt més raonable municipalització de la propietat urbana, aprovada per decret l'11 de juny de 1937, que passaria a ser gestionada per les caixes immobiliàries municipals.

L'opció sindical dels arquitectes més responsables, i més d'esquerres, començant per Josep Torres Clavé (membre destacat del GATCPAC, director de la revista *A. C.*, que moriria al front de l'Ebre, on s'havia traslladat per a construir trinxeres), fou l'afiliació a l'UGT. Torres Clavé, justament, havia demanat formalment el 12 de desembre de 1936 la municipalització del sòl i dels habitatges urbans. Una proposta més avançada, més integradora i més raonable que no l'adscripció del conjunt de la propietat urbana a una agència privada, amb tutela sindical, però sense control politicoadministratiu com havia de ser l'APU.

CNT i UGT

L'estiu de 1936, l'UGT connectà amb els sindicats de pagesos (Unió de Rabassaires), d'estudiants (FNEC, Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya), dels treballadors de coll-i-corbata (CADCI, Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria), dels petits empresaris familiars del comerç i la indústria (GEPCI, el Grup d'Empreses del Petit Comerç i la Indústria), de les dones (Unió de Dones de Catalunya), dels funcionaris públics (AFGC, Associació de Funcionaris de la Generalitat de Catalunya). L'UGT reflectiria, doncs, la transició de la societat catalana vers el predomini (quantitatiu i estadístic, i també polític i cultural) de les classes mitjanes.

La CNT també era un sindicat amb una composició interna complicada. Per exemple, els dos consellers d'economia de la CNT (Joan P. Fàbregas i Dídac A. Santillan) dins el govern d'unitat de la Generalitat, i els ministres d'economia de la CNT (Joan Peiró, Federica Montseny, Joan Garcia Oliver) del govern de Madrid, no eren de la tercera Barcelona.

Fàbregas, que havia emigrat molt jove als Estats Units, on el contacte amb els emigrants irlandesos el féu independentista, dirigia, abans de l'estiu del 36, una empresa d'exportació-importació, el Centre Internacional d'Intercanvi, amb oficina central al carrer Fontanella de Barcelona. Santillan havia estudiat medicina a Berlín i, després de saltar l'oceà, havia fet de periodista polític i d'editor a Buenos Aires. Peiró fou obrer del vidre i, més tard, un dels impulsors de la Cooperativa del Vidre de Mataró. Montseny, que havia nascut a Madrid, pertanyia a una família reusenca de periodistes-escriptors-petits editors. Garcia Oliver, fill d'un treballador del tèxtil i una pagesa, també reusenc, treballà com a cambrer i cuiner de grans hotels.

ALFABETITZACIÓ I PARTICIPACIÓ

De 1900 a 1930 la població del municipi de Barcelona es duplica: passa de mig milió a un milió d'habitants. L'analfabetisme de la població del 1900, és a dir, d'abans de la primera onada immigratòria del segle XX, superava el 50%. El 1930, a desgrat del fortíssim creixement poblacional, l'analfabetisme ha caigut fins al 14%.

Els immigrants procedien de les àrees del sud de l'Estat espanyol, Múrcia, Castella-la Manxa, Andalusia, que eren les àrees amb més analfabetisme. El 1910 hi havia un 76% d'analfabets a Múrcia; un 69% a Andalusia i un 60% a Castella la Nova (província de Madrid inclosa). Ben lluny, per cert, de l'analfabetisme relativament baix del nord: un 45% a Astúries, 49% a Lleó, o 41% a Castella la Vella.

Els mapes i les estadístiques del Museo Pedagógico Nacional de Madrid, recollits i analitzats per Joan Comorera (a *La trágica ignorancia española*, un text bàsic de 1919, incomprendiblement desconegut, fins i tot per els seus biògrafs) dibuixen els perfils d'aquest salt en l'alfabetització del conjunt de la regió de Barcelona. «Catalunya —escriu el Comorera de 1919— és qui marxa vers l'extirpació de l'analfabetisme amb més rapidesa... dins de Catalunya, la província de Barcelona, la més turbulenta i rebel, és la que va més depressa». I, afegeix: «la província de Barcelona, impulsora i propulsora del nacionalisme, guanyà en 40 anys (1860-1900) 18 punts i en 10 anys (1900-1910) guanyà 12 punts». Els «punts» que es guanyen són d'augment dels percentatges d'alfabetització. Entre 1910 i 1918, l'analfabetisme a Barcelona —seguint, ara, l'informe de L. Luzurriaga— segueix baixant: del 41% al 36%. És gairebé tan baix com el d'una ciutat de funcionaris i universitaris com Madrid, que té *només* un 33% d'analfabets.

A la resta de Catalunya (amb menys immigració) el progrés de l'alfabetització fou més lent: entre 1860 i 1918, la província de Girona passà del 78% al 56% d'analfabets, la de Lleida, del 83% al 54% (gràcies al Canal d'Urgell i a la Canadenca?), la de Tarragona del 80 % al 56%. Sempre 20 punts més d'analfabetisme que a la Barcelona industrial i obrera.

Les xifres ens diuen que l'eficàcia formativa de la societat barcelonina sembla fora de dubte. Ara bé, els mecanismes concrets (escola municipal, escoles parroquials, mútues escolars i escoles d'ateneus populars, escolapis, jesuïtes, col·legis privats, escoles estrangeres, formació a casa i autoaprenentatge) no són ben coneguts. En qualsevol cas, l'altíssim analfabetisme de la població de la Barcelona de 1900 (amb una immigració limitada: pirinenca, lleidatana, tortosina, valenciana) no augmenta en els anys 1915-30, ans al contrari. En aquest període, uns treballadors quasi analfabets (com Pau Vila explica en la seva biografia oral) ensenyen a llegir i escriure uns altres treballadors analfabets vinguts de més lluny.

Comorera, a més, descobreix que l'alfabetització de la població urbana de Barcelona i de Catalunya es difon als territoris propers: «la flama que crema a

Catalunya il·lumina, amb tons apagats per la distància, València, Balears i Aragó, encenent-hi ideals, suscitant resistències i infiltrant la seva rebel·lia».

Participació electoral

Amb la participació a les eleccions passa quelcom de molt semblant. El 1900, la participació oscil·la entre el 10 i el 20%, és molt baixa. Sovint, l'abstenció no és deliberada, conscient: en molts casos és senzillament funcional. Amb el benentès que el *sufragi universal* del cens electoral del 1900 no inclou ni dones, ni joves. Així, dels 500.000 habitants empadronats a la Barcelona de 1900, només són al cens electoral uns 100.000!

El 1930, el cens electoral segueix limitant-se als homes de més de 25 anys —que, en canvi, són treballadors des dels 10-15—, però la participació en les eleccions d'abril de 1931 s'ha disparat: supera el 50%. Els abstencionistes analfabets de 1900 passen a votar el 1931, i conviden a participar-hi i porten a les urnes els immigrants de l'onada de 1915-1930 (que, potser, al seu país d'origen no podien/no sabien/no pensaven en la possibilitat de votar).

Una part dels anarquistes del XIX —intel·lectuals de saló, mestres d'escola, o savis de taverna perfectament il·letrats— era abstencionista. El 1931, l'abstencionisme doctrinal i l'abstencionisme funcional s'havien reduït molt. Per explicar-ho, cal sumar diversos factors. Un, de ben segur, és la *transició educativa*, depassar el 50% d'alfabetitzats. Un altre, la dinàmica de la premsa diària i de les publicacions periòdiques. El carisma de Francesc Macià, també. De fet, la participació de la població en les eleccions de representants polítics és un dels trets definitoris del model urbà de les societats avançades, que es troba, també, en el model català.

Lectura

Una de les peces del model urbà català és la lectura de periòdics. Les xifres recollides a l'informe confegit per Joan Comorera i publicat el 1919 són interessants: a la província de Barcelona hi ha 3,5 habitants per periòdic; a la de Girona, 10,1; a la de Lleida, 16,2 i a la de Tarragona, 8,5. Al conjunt de Catalunya n'hi ha 5. La millor xifra dins l'Estat espanyol. Amb les paraules de Comorera: «Catalunya, amb més analfabetisme *mecànic* que el País Basc, Navarra, Castella la Vella, Lleó i Astúries, llegeix més que qualsevol altra regió».

Les xifres de les Balears, seguint la mateixa font, són de 6,1 habitants per periòdic. Les Illes ocupen el segon lloc del rànquing estatal. La Catalunya insular, el país de Ramon Llull, doncs, llegeix força, tal com es podria intuir.

A les àrees d'origen de la immigració del XIX, les xifres són: al País Valencià, 10,9 habitants per periòdic; a Aragó, 12. A les àrees d'origen de la primera onada immigratòria del segle XX hi ha menys difusió de la premsa periòdica: a Múrcia, 16 habitants per periòdic; a Andalusia, 14; a La Manxa, 26 a la província de Ciudad Real i 40 a la de Conca. Hi ha matisos, però. Així, dins d'Andalusia

destaca, pel seu nivell de lectura relativament alt, la província de Cadis, amb 7,6 habitants per periòdic.

Els efectes difusors de la lectura de premsa a Barcelona són importants. Sobretot, si ho comparem amb les xifres de la ciutat de Madrid, que té 1,9 habitants per periòdic, com correspon a la capital política d'un Estat liberal. Així mateix, les xifres de la província de Guadalajara o de Toledo, amb 22 habitants per periòdic cadascuna, o de Ciudad Real i Cuenca (vegeu més amunt) són ben diferents de les de Tarragona, Girona o Lleida.

BARCELONA SUBURBIS, CATALUNYA CIUTAT, CANES I CHICAGO

Als anys 1915-1930, la realitat urbana de les ciutats catalanes esdevé més i més complexa. Els ferrocarrils elèctrics (i les ciutats-jardí) promoguts per Frank. S. Pearson i la Canadencs acabaren de definir les línies mestres d'una gran ciutat policèntrica. Aproximadament, la de l'actual Metro del Vallès.

El 1917, Lev Trotski, que hi passà un minut perseguit per la policia, en donà una definició sintètica i claríssima. La Barcelona que ell havia vist era: «Canes dins un infern de fàbriques», és a dir ; la *Côte d'Azur* dins de Manchester.

Uns anys més tard, el 1933, Rafael Gay de Montellà escrivia, sense gaire entusiasme, en un text força oblidat: «no hi ha, a tot Europa, una ciutat d'aspecte extern tan americanitzat com Barcelona». Segons Gay, aquesta semblança externa responia a una similitud interna, car, després de parlar del *gangsterisme*, el mateix Gay donava una altra definició: Barcelona, deia, és «la Chicago de la Mediterrània».

Però, Canes, les fàbriques, la indústria de la carn, la *ciutat obrera* no s'aturen als límits del contínuum urbà Badalona-Sant Adrià-Barcelona-L'Hospitalet-Cornellà. D'entrada, ciutats com Cerdanyola, Sabadell, Terrassa, Manresa, el Prat, Garraf, Vilanova, Mataró són potents nuclis industrials relativament autònoms. Amb grans empreses (sovint, multinacionals: Uralita, Siemens, La Seda, Pirelli) que tenen la seva dinàmica pròpia.

Alhora, les colònies industrials vuitcentistes (tèxtils, mineres, la química de Flix, etc.) no poden ser definides com a suburbis de Barcelona. Els raïms d'empreses, els moderns *clusters* o districtes industrials marshallians, sovint localitzats a les comarques tradicionals, tampoc no es poden entendre a partir de la idea de «suburbi popular».

Així, per exemple, la Plana de Vic estudiada per Gonçal de Reparç, la Garrotxa de Pau Vila, la Girona de Carles Rahola, la Costa Brava de John Langdon-Davies, el Reus dels germans Recasens difícilment podrien definir-se com a suburbis de Barcelona, i són, en canvi, una part important de la Catalunya industrial i urbana.

La indústria de la conserva de carn de Vic, que es presentà al món a la Fira de l'Alimentació de Filadèlfia, segons explica Reparç, es basa en porcs yorkshire,

màquines de trinxar i embotir alemanyes, pebre d'Orient, sal catalana, i budells importats dels grans escorxadors de Chicago! Els sants d'Olot i, abans, els teixits de gènere de punt, s'exportaven a tota la catòlica Amèrica Llatina. La Garrotxa que estudia Pau Vila s'assembla molt a un cantó suís.

El senyor Ensesa de Girona, fabricant de farina, de llevats i productes químics per a la indústria de l'alimentació, etc., va promoure una ciutat-jardí damunt del mar, S'Agaró, i esdevingué un gran propietari de blocs d'habitatges a Berlín. Als primers hotels de la Costa Brava s'hi barreja l'escriptor modern romàntic, com Langdon-Davies, la línia d'autocars Tossa-Berlín i, potser, els executius de les multinacionals nord-americanes-britàniques-catalanes del suro.

Reus era la segona ciutat catalana. Els germans Recasens de Reus són a l'origen de CEPESA, l'empresa del petroli que començà amb pous de petroli a Maracaibo, i, des de 1930, amb la primera i única refineria de l'Estat espanyol, a Santa Cruz de Tenerife. Reus i la seva gent és una peça important del sistema urbà català. Encara que el reusenc Banc de Catalunya dels Recasens fos esborrat del mapa bancari per (curiosament) un ministre basc d'hisenda del govern de Madrid, Indalecio Prieto. I encara que l'estela de Marià Fortuny es trobi en un palau de la ciutat de Venècia, i la de Rosa Mauri a l'Opera de París.

L'Hospitalet

I l'Hospitalet de Llobregat i els seus barris? El model són les casetes de planta baixa, de 70 m², construïdes per petits industrials o autoconstruïdes. De vegades són de planta baixa i un pis, alineades seguint un carrer-passadís. Entre 1917 i 1930, Ramon Puig Gairalt, arquitecte municipal (el primer) de l'Ajuntament de l'Hospitalet, dibuixà uns 1.500 projectes d'aquests tipus d'habitatges individuals (a més de gratacels, mercats, tallers, vaquerries, granges). Aquesta *segona perifèria* significa una *ruptura de la ciutat popular*? El que l'any 2000 ja s'anomenava «model l'Hospitalet», no existeix? La Torrassa, tal com va explicar Francesc Candel, era Múrcia?

Potser sí, el 1930. Amb una duríssima situació material (barraquisme, fam, malaltia, violència) els anys de després. Però, des dels anys seixanta, les transformacions físiques i culturals de l'Hospitalet, de Cornellà i el Baix Llobregat han fet possible que, d'aquestes ciutats, en sortissin una munió de quadres polítics, sindicals i empresarials que, en alguns casos, han arribat molt lluny. I la història no comença als anys seixanta. Just a l'inrevés, la història interrompuda el 1939, segueix, en tots els camps, a partir dels seixanta, el fil conductor dels 1920-1930.

També, i creixentment, de l'Hospitalet i les ciutats del Baix Llobregat ha sortit gent del món de l'art, la cultura i la faràndula. I un cuiner que ha capgirat el món de la cuina i l'ha resituat, potser sense proposar-s'ho, entre les belles arts amb majúscules. Una gent que, a l'Hospitalet, compta amb precedents tan mítics com l'*Ateneillo* de Rafael Barradas. I, des dels anys vuitanta, amb alguns grans equipaments, com per exemple el Centre Cultural Metropolità Tecla Sala, que

inclou el Centre d'Art i la Biblioteca Central, localitzats dins d'un gran contenidor industrial tèxtil.

MODEL URBÀ I MODEL ECONÒMIC

El model urbà de les ciutats catalanes no funcionaria si l'economia catalana no funcionés. Tenint, com té, l'Estat —o els estats, si comptem el francès i l'italià— en contra i la Natura —el seus recursos— poc a favor, el fet de que l'economia catalana no hagi parat de funcionar des del XVIII és una constant que no s'ha d'oblidar. I és ben cert que aquesta economia funciona, en part, perquè el model urbà és bo.

Si repassem els factors de creixement de l'economia del país, veurem de seguida que els factors clàssics (terra, treball i capital) no són, pel que fa a la localització, decisius.

Factors clàssics, mòbils

Els fruits de la *terra* (el blat, o el carbó, el cotó, el petroli, l'urani) poden viatjar, desplaçar-se a qualsevol punt del planeta. El XIX, el guano dels camps catalans venia del nord de Xile, el cotó de Nova Orleans (i d'Egipte), el carbó de Gal·les, el blat de Sebastopol, el sucre de Cuba...

El *treball*, tant la mà d'obra sense qualificar com el treball altament tecnificat, tenia orígens molt diversos. De la immigració i de les onades immigratòries, ja n'hem parlat.

El *capital* també era, i és, extremadament mòbil. El capital francès, belga, alemany, italià, holandès, suís, nord-americà, canadenc... breu: foraster, o les fortunes dels indians, es dirigia a Barcelona i a les costes catalanes (o a l'interior, vegeu l'Eixample Malagrida d'Olot, producte de l'empresa Cigarrillos Paris que el senyor Malagrida tenia a Buenos Aires). La Ford es va instal·lar, primer, a Cadis, el 1920. No hi va durar ni un any. Després va venir a Barcelona, i encara hi és (però ara és Nissan).

Ni la terra, ni el treball, ni el capital, doncs, fixen localitzacions. El creixement econòmic dels anys 1920-1930, o el que s'inicia als «feliços» anys seixanta, no depèn, tal com es repeteix constantment des de ja fa molts anys, ni de la terra (les bones condicions físiques del sòl català, o el clima), ni del treball (la immigració), ni del capital (la inversió estrangera).

Factors immòbils, moderns

El que la teoria econòmica moderna ha vist com a decisiu són uns altres tres factors de producció: les infraestructures, la formació i la innovació. O, si es vol, xarxes físiques, capital humà i esperit emprenedor. Tenen en comú només un tret, però és important: no són factors que tinguin mobilitat territorial.

Les *infraestructures* i la logística de transport d'aigua, energia, persones, i productes, les xarxes físiques de les comunicacions, la informació i la seguretat, les xarxes urbanes no són gens mòbils. Estan enganxades al sòl. O, al subsòl, si parlem de canonades, cables soterrats o línies de metro. El capital físic no és fàcil d'obtenir, i costa molt de mantenir, i encara més, d'ampliar.

El model urbà català és, en bona part, resultat de la construcció de xarxes, i de la definició i articulació d'espais. Als anys 1914-1936, en el disseny i la fabricació de xarxes i espais, les administracions públiques (diputacions, ajuntaments, Mancomunitat/Generalitat, universitats, hospitals, Estat espanyol, altres estats) hi han col·laborat amb empreses privades, locals o multinacionals, amb organitzacions confessionals (bisbats, ordes) o amb empreses col·lectives (caixes, mútues, clubs, comunitats de regants).

La *formació*, les destreses tècniques, els coneixements del conjunt d'una societat-nació tampoc és mòbil. És el resultat d'un llarg i gens còmode procés d'aprenentatge en el qual participen empreses educatives molt diverses. L'èxit del model econòmic català seria difícil d'explicar sense les escoles tècniques de la Junta de Comerç, sense la Universitat de Barcelona, sense l'Escola d'Enginyers Industrials (única a l'Estat espanyol, a la segona meitat del segle XIX), sense les escoles de comerç i les escoles normals de mestres establertes vers 1850 i sobre el paper per Antoni Ros i d'Olano, ministre de Foment. Des de 1901 cal afegir-hi els grups escolars de l'Ajuntament de Barcelona i d'altres ajuntaments, l'Institut Químic de Sarrià, la Universitat Industrial de Catalunya, l'Institut de Cultura de la Dona, l'Ateneu Enciclopèdic Popular, i la multiplicació d'escoles d'arts i oficis, escoles de treball, acadèmies de tall i confecció. I un llarg etcètera. Cap d'aquestes escoles localitzades a Barcelona i a moltes ciutats catalanes és transportable. (Amb el benentès que, des de mitjan segle XIX, hi ha una internacionalització dels mestres catalans que, en molts casos, creen centres escolars a l'altre costat de l'Atlàntic, o a tocar del Pacífic).

És clar que la *innovació* d'emprenedors o empresaris, públics o privats, és mòbil. El que succeeix és que a certs països, com els catalans, amb determinat tipus de família (especialment, les famílies-tronc) i amb determinat tipus d'empresa (especialment, les necessàriament dinàmiques, molt adaptatives i poc rígides, pimes), l'aparició d'empresaris és molt més freqüent.

Les iniciatives innovadores es poden situar en molts plans diferents: hi ha innovacions sobre productes i sistemes de producció i gestió, hi ha la recerca de nous mercats, i la creació de noves necessitats.

L'aparició d'emprenedors no significa, forçosament, la seva fixació al territori d'origen. Car molts han marxat, per exemple, a fer les Amèriques. O les Espanyes, o les Europes, o l'Àfrica. En molts casos, però, la marxa no és per sempre, sinó que, sovint, hi ha un cert retorn, que pot adoptar moltes formes.

I, a l'inrevés, la societat catalana ha acollit innovadors procedents d'altres països. Per exemple, un tècnic innovador suís és a l'origen d'una empresa d'auto-

mòbils, autobusos i motors d'aviació, que esdevindrà multinacional, La Hispano Suïssa. Un altre suís és l'inventor d'una empresa col·lectiva amb una trajectòria llarga i reeixida: el F.C. Barcelona.

El factor xarxa física, el factor formació i el factor innovació (empresari privat, públic o col·lectiu) són decisius per explicar el creixement econòmic català dels temps de la Primera globalització, i són una de les causes de la primera gran onada immigratòria del segle XX. Aquests tres factors són, també, els que ens poden servir per entendre el «miracle econòmic» de la dècada de 1960.

La producció

L'èxit inicial, al set-cents, del model econòmic català és l'èxit de l'especialització de la indústria urbana destinada, en part, a l'exportació. Els productes exportats són productes industrials: indianes, armes de foc i armes blanques, paper, rajols i ceràmica, vins i aiguardents, fruits secs, panses.

Però, al vuit-cents i al segle XX, la producció catalana, que no perd mai de vista l'exportació, es diversifica molt.

Al període 1915-1937 la indústria catalana genera, o incorpora, algunes innovacions que, a la curta o a molt llarg termini, tindran un impacte positiu sobre el conjunt de la societat urbana catalana.

En el camp de la indústria de l'alimentació (que és una indústria imprescindible per al creixement d'una societat urbana), el testimoni material dels canvis, les *pedres*, són, el 2010, ben visibles i prou interessants: grans farineres (la del Clot, o la Teixidor, de Girona), granges (com la de la Ricarda, Viader, Banús, Castelló), escorxadors, centrals lleteres, fàbriques d'embotits, magatzems de fruita, assecadors d'arròs, cellers-catedrals del vi, quilòmetres de caves.

El primer iogurt (Danone, 1919) es va fer en un taller del Raval de Barcelona i estava destinat, inicialment, a les farmàcies del barri. Deu anys després es començava a fabricar a París... Els populars *cupets* de sopa concentrada (Gallina Blanca, 1937) destinats a substituir els que s'importaven (Maggi, suïssos), es fabriquen, inicialment, a les cuines del glamurós Saló Rosa del Passeig de Gràcia de Barcelona. Un innovador i reeixit batut de llet amb cacau (Cacaolat) de la granja Viader, del Raval, té com a base llet del Montseny. Els embotits de la Plana de Vic, les conserves d'anxova de l'Escala, les *Mataro potatoes*, l'arròs de Pals, del Delta, etc, són les puntes de l'iceberg d'una revolució agroalimentària de llarga durada, sense la qual la Catalunya urbana dels anys 20-30 hagués estat molt diferent.

També hi ha innovacions importants en la indústria de la construcció a la ciutat popular catalana del primer terç del XX. Primer, les grans fàbriques-colònia de ciment portland artificial: des de l'Alt Llobregat al Garraf. Després, les rajoles hidràuliques, una de les bases industrials del modernisme burgès, i del modernisme dels barris populars. També, el vidre pla o la pintura produïts industrialment, els inicis del ciment armat.

En aquesta indústria, una de les fites és la *catalan vault* de Rafael Guastavino. Fill d'ebenista barceloní emigrat a València, on el treball de la fusta era important, estudià a Barcelona per a esdevenir mestre d'obra. Després d'algunes obres importants a Catalunya (començant per la fàbrica Batlló), Guastavino emigrà als Estats Units, on construí més de 1.000 grans voltes catalanes.

Altres indústries urbanes amb incorporació d'innovacions, pròpies o manllevades, foren: la indústria tèxtil (amb els inicis de la seda artificial a Blanes i al Prat de Llobregat, i del gènere de punt al Maresme), la confecció i l'alta costura (amb l'expansió de les màquines de cosir), les indústries del calçat (amb la decisiva introducció de màquines especials procedents dels EUA).

Segons Edouard Escarra, una altra gran indústria urbana fortament exportadora és la de la construcció d'instruments musicals, especialment de pianos però també guitarres. En algunes fàbriques de l'Eixample de Barcelona es fabricaven 1.000 pianos l'any.

El protagonisme, però, del salt urbanístic dels anys 1920-1930, correspon a la construcció de carrers i carreteres (amb els primers asfalts), al *clúster* de l'automòbil de Barcelona (que inclouria la *Ford* de la zona franca del Poblenou de Barcelona i l'Autòdrom de Sitges, a St. Pere de Ribes), a l'electrificació dels ferrocarrils urbans i la construcció de ferrocarrils de via estreta, i del *Trenet* de l'Horta de València, i als primers vols i els primers aeròdroms.

La *ciutat popular* de 1936 importa ous de Marroc i d'Holanda, Bèlgica, Dinamarca, Polònia; exporta enciclopèdies, teixits, disseny, fruit secs, taps de suro, films, o pianos, i pels seus carrers circulen molts automòbils (la xifra no serà superada fins als anys 1960), i hi viu un poeta, nascut a Sabadell, que, a l'«Oda a Barcelona», escriu: «Malfia't de la història / Somnia-la i refés-la».